

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ

Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир

*Кирилометодиевската традиција
и македонско-руските духовни и културни врски*

*(организиран по повод 1150 години од Моравската мисија и од
словенската писменост)*

Охрид, 3-4 октомври 2013
(Конгресен центар на УКИМ, Охрид)

Скопје, 2014

Издавач:

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

За издавачот:

д-р Велимир Стојковски, ректор
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Редакциски одбор:

д-р Илија Велев
д-р Ацо Гиревски
д-р Лилјана Макаријоска
Косијагина Мокрова

Лектура и коректура:

д-р Лилјана Макаријоска

Компјутерска подготовка и дизајн на корица:

Марија Горѓевска

Печати:

ГРАФОТРЕЈД СКОПЈЕ

Тираж: 300

Скопје, мај 2014

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

930.85(497.7:470+571)(062)

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКАТА традиција и македонско-руските духовни и културни врски : зборник на трудови од меѓународниот научен собир (организиран по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост) : Охрид, 3-4 октомври 2013 / [редакциски одбор Илија Велев ... и др.] - Скопје : Универзитет Св. Кирил и Методиј, 2014. - 379 стр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон одделни трудови

ISBN 978-9989-43-369-6

а) Македонија-Русија - Културни врски – Собори
COBISS.MK-ID 96185098

КИРИЛОМЕТОДНЕВАТА ТРАДИЦИЈА ВО ХИМНОГРАФСКОТО ТВОРЕШТВО НА НИВНИТЕ УЧЕНИЦИ

Како што веќе е познато, првобитниот корпус словенски богослужбени книги потекнува од времето на светите браќа Кирил и Методиј и во нивната основа лежи византиската богослужбена традиција. Во тој период таа не била еднообразна и постојано се наоѓала во процес на развивање. Големите региони и поголемите византиски центри како што биле Константинопол и Солун имале свои карактеристични богослужбени особини, при што и богослужбените книги зависеле од регионалната литургиска традиција.

Формирањето и развојот на словенското богослужение во голема мера зависело, т.е. свој тек добивало од црковно-политичките ситуации во словенските земји. Според А. Пентковски, почетниот период од формирањето и развојот на словенското богослужение се дели на два периода кои иако временски се поврзани сепак имаат големи разлики меѓу себе, а тие главно се однесуваат на политичките и црковно-административните особини во тие две контактни зони во кои се формирало словенското богослужение.

Првиот период е поврзан со германо-словенската контактна зона во која се истакнува дејноста на епископ Методиј како глава на самостојната словенска црковна организација на територијата на Велика Моравија, каде што старословенскиот јазик се користел како официјален богослужбен израз, додека пак, богослужението се извршувало по латински обред. Вториот период се поврзува со словено-византиската контактна зона и со активностите на Методиевите ученици, особено со епископ Климент како глава на самостојната црковна организација на Балканот каде што официјален богослужбен јазик бил старословенскиот, а богослужението се извршувало не по латински, туку по византиски обред.

Црковно-политичките настани коишто се случувале во Моравија, особено по смртта на св. Методиј кога започнало жестоко прогонство на негови соподвижници меѓу кои и светите Климент и Наум, ги принудиле да ја напуштат Моравија и од таму да побараат прибежиште во средина каде што би можеле да го спасат и непречено да го продолжат Кирилometодиевото дело и традиција¹. Според П. Хр. Илиевски: „најдобри услови за понатамошен развој на Кирилometодиевото дело и традиција имало на Балканот“².

Набрзо потоа, т.е., по нивното доаѓање во Плиска, светите Климент и Наум, а веројатно и Константин Презвитер биле испратени во областа Кутмичевица која во себе го опфаќала и охридско-преспанскиот регион³ од каде што врвела древната *via Ignatia*.

Со поставувањето на св. Климент на епископскиот трон во областа Кутмичевица, биле создадени основните услови за создавање и развивање на словенското богослужение на народен словенски јазик. Од словенските ученици

¹ Пентковски А.М. Славянское богослужение и славянская гимнография византийского обряда в X веке, *Liturgische Hymnen nach byzantinischem Ritus bei den Slaven in ältester Zeit. Beitragceinerinternationalen Tagung. Bonn, 7–10. Juni 2005, Herausgegeben von H. Rothe und D. Christians, Paderborn 2007, 19; Илиевски П. Хр. op.cit. 247.*

² Илиевски П. Хр., op. cit., 243.

³ Ibid, 244–245.

кои се образувале под раководство на свети Климент во периодот од 887 до 893 год. се избирале кандидати за ракополагање во свештенички и ѓаконски чин, а епископ Климент по 893 год., т.е., по неговото произведување во епископско достоинство го извршувал нивното ракополагање и создавање на словенски народен клир за регуларно извршување на богослужението на веќе стандардизиранiot старословенски/црковнословенски јазик.

За да се создадат целосни услови за регуларно извршување на богослужбите на словенски јазик, покрај народната ерархија исто така било потребно да се обезбеди словенски превод на целиот корпус византиски богослужбени книги по манастирски обред, во чиј состав влегувале: евангелие, апостол, псалтир, паримејник, минеј, посен и цветен триод, октоих, служебник, часослов итн⁴. Иако и пред тоа постоел словенски превод на византискиот богослужбен корпус на книги направен во Моравија од страна на светите Кирил и Методиј заедно со нивните ученици, сепак преводите што биле направени таму за потребите на Моравската мисија, биле недоволни⁵.

Додека научниците од XIX век, можеле само да претпоставуваат и да изнесуваат хипотези околу евентуалното оригинално творештво на Кирилометодиевите ученици меѓу кои врвно место зазема св. Климент повикувајќи се на неговото пространо житие, започнувајќи од 70-тите години од минатиот век па наваму, во науката се откриени и воведени голем број словенски оригинални (не преводни) химнографски творби кои се дело на продолжувачите на делото и традицијата на словенските првоучители, светите Кирил и Методиј. Следејќи го примерот на византиските црковни поети, словенските книжници во почетните букви на тропарите (во вид на акростих) ги запечатувале своите имиња во канони и кратки молитви напишани од нив поставувајќи ја основата на општословенската литургиска поезија. Јазичните и стилските особености на анонимните творби од тој период водат кон претпоставка дека истите се дело на тој најтесен интелектуален круг од оние личности и нивни следбеници кои го поставиле темелот за формирање на новиот полн словенски корпус на богослужбени книги⁶.

Денес современите изучувачи на древнословенското ракописно наследство своето внимание го насочуваат во проучувањето и анализирањето на ракописните зборници со химнографска содржина во кои на прв план влегуваат минеите, октоисите и триодите каде што особено внимание привлекуваат творбите коишто немаат аналогија во византиската црковна поезија. Денес современата наука, благодарение на откривањето на акростиховите во словенската химнографија, располага со неспорни докази и факти околу постоењето на голем број оригинални поетски творби произлезени од перата на Кирилометодиевите ученици.⁷

Словенското оригинално црковно-поетско творештво е од општословенско значење, така што современите научници од многу различни држави не случајно ги обединуваат своите усилби во откривањето и објавувањето на она што е напишано од страна на словенските црковни книжевници, продолжувачи на Кирилометодиевото дело и традиција. Во најголем дел тие

⁴ Пентковский А. М. *Славянское богослужение и славянская гимнография ...* 21; Велев И. Византиските химнографи и рецепцијата на нивните дела во јужнословенските книжевности, В: *Низ времињот на традицијата*, Скопје 2006, 81–95.

⁵ *loc. cit.*

⁶ Турилов А.А., Флоря Б. Н. Христианская литература у славян в середине X–середины XI в. и межславянские культурные связи, *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия*, Москва 2002, 417.

⁷ Поп-Атанасов Ѓ. *Средновековна македонска химнографија*, Скопје 2007.

публикации честопати засмно се дополнуваат една со друга, утврдувајќи ги на тој начин откритијата направени од нивните колеги.

Во последниве неколку децении од страна на истражувачите се откриени повеќе оригинални (не преведени) словенски химнографски творби, чиешто настанување временски се поврзува со најраниот период од развојот на дрвнорсловенската писменост. Од голема важност е фактот што голем дел од оваа оригинална словенска химнографија во себе содржи азбучни или фразови акростихови во кои се среќаваат имињата на нивните составувачи. Во акростиховите од најстарите досега откриени оригинални химнографски творби се среќаваат само имињата на тројца Кирилометодиеви ученици: св. Климент Охридски, Константин Презвитер и прсп. Наум Охридски.

Како што е веќе споменато, покрај извршените преводи на византиските богослужбени книги на старословенски јазик свети Климент Охридски, Константин Презвитер и преподобен Наум Охридски се составувачи и на оригинални словенски химнографски творби поврзани со манастирското богослужение пополнувајќи го на тој начин богослужбениот корпус словенски книги. Според А. М. Пентковски, ваквите оригинални химнографски творби се појавиле само во услови каде што регуларно можело да се извршува богослужението на црковнорсловенски јазик⁸, а такви услови имало токму во манастирите на свети Климент и свети Наум во охридскиот регион, каде што регуларно во богослужбите се користел словенскиот превод на богослужбените текстови наменети за секојдневниот, неделниот и годишниот циклус богослужби.

Со името на св. Климент Охридски досега во науката библиографски се засведочени околу 50-ина оригинални химнографски творби, од кои голем дел се евидентирани во текстовите на октоихот, минејот, триодот, требникот итн.⁹ Во ракописните октоиси досега се идентификувани седум негови оригинални химнографски дела: Покаен канон за шести глас; Канон за св. Јован Крстител за први глас; Канон за св. Богородица за четврти глас; Канон за св. Троица за осми глас и Канони за св. апостоли Петар и Павел за втори, шести и осми глас. Во празничниот минеј идентификувани се десет оригинални химнографски Климентови творби и тоа: Канон за св. Ефимиј Велики; Канон за празникот Полагање на ризата и појасот на св. Богородица; Канон за Успение на св. Богородица; Канон за петнаесетте Тивериополски свештеномаченици; Циклус Трипеснеци за претпразненство на Рождество Христово – Божик; Канон за првомаченик и архијакон Стефан и Стефан I папа Римски; Канон за св. Теодор Тирон; Служба со канон за св. Алексиј човек Божји; Канон за св. Методиј Солунски; служба за св. Аполинариј Равенски. Во општиот минеј идентификувани се шест Климентови творби: општ канон за пророци; општ канон за апостоли; општ канон за светители; општ канон за преподобни, општ канон за маченици и општ канон за жени маченички. Во поголемиот дел од неговите творби, во вид на акростих св. Климент го има засведочено своето име, но исто така со неговото химнографско творештво се поврзуваат: Служба за св. Кирил Солунски, Општ канон за св. Кирил и Методиј, Канон за пренесување на моштите на св. Јован Златоуст, Канон за св. Симеон Богопримец, Азбучни стихире за Рождество Христово и за Богојавление итн.

Покрај учеството во преведувањето на грчките богослужбени книги на словенски јазик, Константин Презвитер пројавил активно учество и во составувањето на оригинални словенски химнографски творби поврзани со манастирското богослужение пополнувајќи го на тој начин богослужбениот

⁸ Пентковски А.М., *Славянское богослужение и славянская гимнография ...*, 23.

⁹ *Светии Климент Охридски, Црковна поезија*, Вовед, редакција и коментари Ѓорѓи Поп-Атанасов, Скопје 2008.

корпус словенски книги. Со неговото име досега во науката се евидентирани голем број химнографски творби кои воглавно се наоѓаат во триодот, минејот, еухологиумот (требникот). Во поениот триод се идентификува цел циклус трипесници и четирипесници со околу 450 тропари, а исто така и над 70 седални тропари и стихирни. Во минејот, покрај Службата за св. Методиј Солунски која е една од првите откриени Константинови дела, влегуваат: Канон за архангел Михаил со фразов акростих, Канон за Рождество Христово со акростих, Канон трипеснец за претпразненство на Успение на пресвета Богородица, Циклус стихирни за претпразненство на Богојавление со акростих. Во овие творби преку акростих Константин Презвитер го има засведочено своето авторство, но исто така во еухологиумот (требникот) е откриен циклус стихирни и блажени со делумно запазен акростих со името на Константин Презвитер. Со неговото име се поврзуваат: четири циклуси азбучни стихирни за претпразненство и попразненство на Рождество Христово и Богојавление каде што се претпразничните трипесници со името на св. Климент Охридски. Ова е уште еден факт кој ја потврдува заедничката и претходно усогласена творечка работа на Кирилometодиевите ученици. Покрај овие химнографски творби, Константин Презвитер е автор на еден друг вид поезија – декламаторска, а тоа е Азбучната молитва која се смета за поетски вовед во поучителното евангелие.

Иако во пишаните извори до сега немаме јасна потврда за учеството на свети Наум во преводот на богослужбениот византиски корпус, сепак е надвор од секако сомневање неговото учество во истиот¹⁰. Учеството на свети Наум во составувањето и пополнувањето на словенската верзија на богослужбени книги по манастирски обред со оригинални химнографски творби не предизвикува никакво сомнение, а напротив, неговото учество ни дава можност за уверена претпоставка дека свети Наум пројавил активно учество во подготовката на основната структура при создавањето на првобитниот корпус словенски богослужбени книги од манастирски обред. Затоа не е зачудувачки фактот дека имено по настојување на свети Наум било составено учителното евангелие, т.е., зборник со поуки на воскресните евангелија¹¹. Претпоставките за активното учество на св. Наум во создавањето на оригиналната словенска химнографија се потврдија со откривањето на Канон посветен на св. апостол Андреј Првоповикан каде што преку фразов акростих тој го има засведочено своето авторство на ова оригинално химнографско дело. Канонот посветен на апостол Андреј до нас е дојден во пет преписи, од кои: два од XIII век, еден од првата половина на XIV век и два од XV век¹². Во празничниот минеј НБКМ № 522 (Скопски минеј), С. Кожухаров има откриено Канон на пренос на моштите на свети Јован Златоуст¹³. Според Кожухаров, голема е веројатноста дека свети Наум е составувач на истиот. Од друга страна, пак, Г. Попов изнесува мислење дека истоимениот канон е дело на свети Климент Охридски¹⁴. До овој момент нема други новооткриени

¹⁰ Попов Г., Химнографското творчество на св. Наум Охридски – факти и хипотези, *1100 години од убокојувањето на свети Наум Охридски*, Охрид 2011, 97.

¹¹ Миловска Д., Таковски Ј., *Македонска житијна литература 9–18 в.* Скопје 1996, 34.

¹² Попов Г., Канонът за св. ап. Андрей от Наум Охридски, *Сборник в памет на Стефан Кожухаров*. Софија 2003, 15–24.

¹³ Кожухаров Ст., Песенното творчество на старобългарскиот книжовник Наум Охридски. – *Литературна историја*, 12, 1984, 19; Кожухаров Ст. *Проблеми на старобългарската поезија*. Т.1. Софија 2004, 44.

¹⁴ Попов Г., За припадничката на старобългарскиот канон за пренасяне моштите на св. Јован Златоуст към химнографското творчество на Климент Охридски. *Старобългарска литература* 41–42, Софија 2009, 33–45.

дела излезени од перото на свети Наум, но тоа не значи дека овој виден словенски црковен книжевник и просветител не е автор на други химографски творби.

Покрај погоренаведените оригинални словенски химографски творби што се однесуваат на најраниот период од развојот на словенската оригинална книжевност во кои авторите преку акростих ги врежале своите имиња, исто така голем е бројот на оригинални химографски творби со фразов или азбучен акростих, коишто исто така се поврзуваат со најраниот период од времето на Кирилометодиевата епоха, во којшто не фигурира името на нивните автори. Меѓу тие оригинални химографски дела се вбројува: Канон за Воведение на пресвета Богородица со фразов акростих; циклус од 36 претпразнични стихири на Божик (по 6 за секој ден) со азбучен акростих; циклус од 36 претпразнични стихири (подоцна пренесени на попразненство) за Божик (по 6 за секој ден) со азбучен акростих; циклус од 36 претпразнични стихири за Богојавление (по шест за секој ден) со азбучен акростих; циклус од 4 претпразнични трипеснеци (по еден на ден) за Богојавление со фразов акростих; Канон за Богојавление со фразов акростих; циклус од 36 стихири за попразненство на Богојавление (шест за секој ден) со азбучен акростих; Канон со фразов акростих во служба за пренос на моштите на свети Јован Златоуст; Канон за св. Симеон Богопримец со фразов (делумно запазен) акростих; општ канон за свети Кирил и Методиј со фразов акростих; Служба за свети Климент Охридски со траги од фразов акростих; Канон за неделата на Педесетница со фразов постишен акростих итн.

На овој начин била составена новата словенска верзија на целиот корпус богослужбени книги по манастирски обред при што јасно се гледа дека реализирањето на оваа задача не би била можна без колективна заложба и претходна усогласеност на дејноста на Кирилометодиевите ученици под раководство на епископ Климент¹⁵. Од тука се лишуваат сите претпоставки за разделена работа меѓу словенските книжници во формирањето на словенската верзија богослужбени книги по манастирски обред која била направена кон крајот на IX век и почетокот на X век, главно во манастирите на свети Климент и свети Наум во охридскиот регион.

¹⁵Попов Г., Новооткрити химографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски, *Български език*, 32, 1982, № 1, 21–22; Пентковский А.М., *Славянское богослужение и славянская гимнография ...*, 23–24; *idem*, Анонимный славянский канон архангелу Михаилу: атрибуция, сокализация, датировка, *1100 години од ујокојувањеџто на свети Наум Охридски*, Охрид 2011, 106.